

Újabb adalékok a hangbetoldásos rövidülések kérdéséhez

1. Szláv jövevényszavaink kvantitási anomáliáiról írott cikkemben (NyK. LXVI, 43—57) — azt hiszem — a legnagyobb határozottsággal sikerült megállapítanom, hogy bizonyos kvantitási szabálytalanságok ezekben a jövevényszavakban semmiképp sem gyökereznek a szláv nyelvek hangsajátosságai-ban, hanem ezek oka mindenképp a magyarban rejlik, mégpedig feltehetőleg a régi magyar nyelvnek a maitól eltérő hanglejtésében. Úgy látszik ti., hogy a régi magyar nyelv épp olyan mórás jellegű nyelv volt TRUBETZKOY terminusa szerint, mint amilyen a mai finn. A szabálytalanságok ugyanis, amint megállapíthattuk, csakis azokban a mássalhangzótorlódással kezdődő, eredeti *ā*, *ē* és *ū* magánhangzókat tartalmazó szláv jövevényszavakban jelentkeznek, amelyekben a magyar beszélők ejtéskönnyítő magánhangzók beiktatásával egyes vidékeken már korán igyekeztek megszüntetni a szókezdeti mássalhangzótorlódást.

Ilyen esetekben ugyanis a szláv hosszú hang helyén a magyarban rövid hangot találunk. Ellenben ha ez a hangbetoldás más vidékeken később következett be, akkor a többeli magánhangzó megrövidülése már elmaradt. Úgy látszik tehát, a beszélők a legrégebbi időkben a szó móramennyiségét a szótagszám megnövekedésekor is lehetőleg megőrizni igyekeztek. Később bekövetkezett hangbetoldásoknál azonban — úgy látszik, a Dunántúlról kiindulva — ez a törekvés már nem érvényesült; azért az idetartozó szavaknál a hangbetoldás után a többeli hosszú hang már megmaradt (például: *barát*, *király*, *kalász*, *garád*, *palást*, *parázna*, *derága* szavainkban). Sőt itt egyes esetekben késői hangbetoldás esetén hosszú hangzós változatok is kialakultak, mégpedig olyan szavaknál is, amelyeket a magyar nyelvterület középső és keleti felében általában rövid hangzós változatok képviselnek. Ilyenek: *barázda*, *barána*, *maláta*, *garábla*, *szalánna*. Előző cikkemben a fősúlyt azokra a szavakra helyeztem, amelyeknél KNEZSA kijelentése szerint (vö. NyK. LXV, 89) a jelentkező rövid hangzós változatokra vonatkozólag nem tudott szlavisztikai alapon kielégítő magyarázatot adni. Ilyenek voltak az említett, a szláv nyelvekben *ā*-tőhangzós szavakon kívül több eredeti *ē*-tőhangzós szláv jövevényszavunk is, mint *parlag*, *csorda*, *csoroszllya*, *szerda*, *terem* és *kalitka*. Ilyenek voltak még az általam felhozottak között a *malac* és székely nyelvjárási *malota* szóalakok is.

A magyarban szabálytalannak látszó megfeleléssel jelentkező legtöbb szó a szlávban a *tort-tert* típusú szavak csoportjába tartozott. Hogy azonban nem ebben a körülményben keresendő a szabálytalannak látszó hangképviselet oka, azt a nem ebbe a csoportba tartozó *garábla-gereblye* alakpár, valamint az óbajor vagy szlovén eredetűnek tekinthető *kalmár* szó is tanú-

sítja; de ez tűnt ki azokból a hasonló jellegű, szabálytalannak látszó hangmegfelelésekből is, amelyek mássalhangzótorlódással kezdődő, de a szláv nyelvekben eredeti többeli hosszú *ū*-t vagy *ǫ*-t tartalmazó jövevényszavakban is jelentkeznek, amelyekre KNEIENZA volt szíves figyelmemet felhívni. Ezek: *szolga*, *korpa*, valamint *goromba* és *porond*.

Fejtegetéseimhez KNEIENZA még azt a megjegyzést fűzte, hogy felfogása szerint ezt a kérdést „sokkal nagyobb anyagon kell vizsgálni”. Ebben én is szívesen egyetérténék, csak azt nem tudom, hogy ezt a „sokkal nagyobb” anyagot honnan vegyüik. Olyan jellegű óbajornak tekinthető jövevényszó, amelyben hangbetoldásos rövidülés következett volna be, talán csak a *kalmár* szavunk, ha ugyan ez is nem a pannóniai szlovének nyelvéből való átvételnek tekintendő. Amikor pedig már középfelnémet jellegű jövevényszavak kezdtek meghonosodni nyelvünkben, a magyar nyelv aligha volt már mórás jellegű nyelv, úgyhogy ezek között hangbetoldásos rövidülésre példát aligha fogunk már találni, de a vizsgálatot ezekre vonatkozólag is nagyon megnehezítené az a körülmény, hogy ezek nincsenek még megfelelően feldolgozva. Ellenben akadhatnak példák a hangbetoldásos rövidülésre szláv származású helyneveink sorában is. KNEIENZA erre vonatkozólag a *Zalatna* és *Szolonkamen* nevekre hivatkozott is. Lehetséges, hogy sikerülni fog hasonló helyneveket még majd találni; azonban magyar hangtörténeti szempontból a szláv származású helynevek annyira tanulságosak semmi esetre sem lehetnek, mint a szláv jövevényszavak, mert a helynevek kettős alakban aligha fordulnak elő. De felhasználásuknak gátat vet az a hiányosság is, hogy sem összegyűjtve, sem a kívánatos mértékben feldolgozva nincsenek még. Ezért azt hiszem, egyelőre akkor járunk el a leghelyesebben, ha a hangbetoldással kapcsolatos szabálytalanságnak látszó jelenségek vizsgálatánál egyelőre csakis a szláv jövevényszavakra hagyatkozunk.

A következőkben néhány újabb szempontot kívánunk érvényesíteni a magánhangzóbetoldással jelentkező szláv jövevényszavaink tekintetében.

2. Először két újabb példával szaporíthatjuk meg a megfelelési kettősséggel jelentkező eredeti *ā*-tőhangzós szláv jövevényszavainkat. Ezek:

1. *garággya* és *gereggye*. KNEIENZA csak az első változatot említette (NyK. LXVI, 93), de nyilván azonos ezzel a szóval az Ung megyében halászati műszóként említett *gereggye* is, amely szó a vízáradásokkor alkalmazott halfogó rekeszték elnevezése (vö. UJb. VII, 135 ábrával). Mivel pedig a *garággya* szláv megfelelőiben eredetileg hosszú *ā* szerepelt az összes szláv nyelvekben (vö. KNEIENZA: NyK. LXV, 93), nyilván ugyanaz a hangviszony van a *garággya* és *gereggye* szóalakok között, mint aminőt megállapíthattunk a *garáblya* és *gereblye* szóalakokra vonatkozólag, vagyis a *gereggye* szóalak is nyilván korai hangbetoldásos rövidülés révén jött létre.

2. Ugyanaz a hangviszony van meg a dunántúli *tanórok* és a székely *tanorok* között (vö. SzJsz. I, 516),¹ mint amely megvan a köznyelvi *maláta* és a székely *malota* szóalakok között. A *tanorok* szóalak ugyanis csak hangbetoldásos rövidülés útján jöhetett létre, mert hisz szláv előzményében (*trávník*) a többeli magánhangzó az összes szláv nyelvekben eredetileg hosszú volt (vö. KNEIENZA: NyK. LXV, 93).

¹ Az ugyancsak székely *tanórok* szóalakban pedig az *ó* esetleg másodlagos nyúlás (az *r* előtt) eredményeképpen a *tanorok* alakból jött létre, bár az *av* > *au* > *ou* > *ó* hangfejlődés is lehetségesnek mondható.

3. Nyilvánvaló, hogy a hangbetoldásos rövidülések esetében magyar hangtörténeti szempontból azok a példák a legtanulságosabbak, amelyeknél a szláv előzményben az összes szláv nyelvekre vonatkozólag tőszótagbeli hosszú hang teendő fel. Ahol azonban a kvantitás tekintetében már régtől fogva különbség volt a nyugati szláv és a délszláv nyelvek között, az ilyen szavaknál csak más jellegű megfontolások alapján dönthető el, hogy a mai rövid vokális hangbetoldásos rövidülésből származott-e nyelvünk azon idetartozó szavaiban, amelyek eredetileg mássalhangzótorlódással kezdődtek. Így állapítottuk meg egyrészt a szénagyűjtési terminológiánk eredetére, másrészt a dunántúli *grábla* szóalakra való tekintettel, hogy *gereblye* szavunk szlovák *gräble* szóalaktól származhatott. Más esetekben másjellegű hangsjotosságok tájékoztathatnak bennünket arra nézve, hogy egy ejtéskönnyítő magánhangzóbetoldás eredeti hosszú vagy rövid tőszótagos szláv szóalak átvétele révén következett-e be. Így például a szláv *-tj-* magyar nyelvi megfelelése alapján nem lehet kétséges, hogy *parittya* szavunk egy rövid tőhangzós délszláv, vagyis pannóniai szlovén alaktól származott (vö. KNIEZSA, SzlJsz. I, 392; NyK. LXV, 91). — Más esetekben tárgyi szempontok figyelembevételével lehet egy-egy idetartozó szó származásáról véleményt nyilvánítani. Mivel valódi szalma, tehát nem szalmatörek — mint a gabona nyomtatásánál — csakis a gabonabetakarítás közép-európaias üzemformájánál keletkezhetett, amelyet őseink dunántúli szlovénektől vettek át, nem látszik valószínűnek, hogy *szalma* szavunk őse valami ószlovák *slāma* és nem délszláv *slama* szóalak lett volna (vö. KNIEZSA: NyK. LXV, 91).

Más idetartozó esetekben a jelentés tájékoztathat bennünket valamely szó származásáról. *Haraszt* szavunk például a vokálisa alapján származhatott volna délszláv *chräst* szóalaktól is, de mivel jelentése alapján csakis szlovák származású lehet (vö. Moór: MNy. LX, 98), nyilván nem tévedett KNIEZSA sem, amikor ezt a szót a vokalizmusa alapján szlovák származásúnak véleményezte (vö. NyK. LXV, 92). — Tájékoztathatnak bennünket egy-egy ilyen alaki szempontból problematikus származású szó eredetéről a tárgyi kapcsolatok is. Mivel például az eredetileg '(maláta)moslék' jelentésű *maláta* szavunk szlovák származású, már eleve is valószínűnek mondható, hogy a 'csiráztatott gabona' jelentésű régi *szalad* szavunk is szlovák származású; így tehát ebben az esetben is aligha tévedett KNIEZSA, amikor szavunkat szlovák *sladz* szóalaktól származtatta (vö. NyK. LXV, 92), pedig korai hangbetoldásos rövidülés esetén ez a szóalak is származhatott volna hosszú *ā*-t tartalmazó délszláv *slādz* szóalaktól is.

Az előadottakra való tekintettel tehát azt mondhatjuk, hogy olyan esetekben, amikor a mássalhangzótorlódással kezdődő délszláv és cseh-szláv szóalakok között kvantitási különbség van, csak az esetben következtethetünk teljes határozottsággal a magyar szóalakban jelentkező rövid hang alapján a tőszótagban rövid magánhangzót tartalmazó szlovák vagy délszláv nyelvi alaktól való átvételre, ha ezt a származtatást másféle tárgyi vagy hangtani okokkal is indokolni tudjuk. Ha ilyenféle származási érvet felhozni nem tudunk, akkor bizony az ilyen jellegű szavaknál a kvantitás alapján való származtatás csak — eléggé laza — lehetőséget jelent. Így például *polyva* szavunk származhatik délszláv (bolgár) *pleva* vagy hangbetoldásos rövidülés révén szlovák *plēva* szóalaktól is. Ez a kettős származási lehetőség még ilyen szavainkra is vonatkozik, mint *kaloda*, *karaj*, *szarka*, *cseresznye*, *perel*, *szelemen*, *szelindek*, *szemerke* (vö. NyK. LXV, 91). Azért

persze nem lehetetlen, hogy e szavak egyikére-másikára vonatkozólag is esetleg sikerülni fog még olyan szempontokat vagy kritériumokat találni, amelyek egyik vagy másik irányban valószínűsíthetik közelebbi származtatásukat.

Ilyen szláv jövevényszavak, amelyek a kvantitás figyelembevétele alapján is bizonytalan származásúnak mondhatók, természetesen azok között is akadnak, amelyekben a tőszótagban eredeti *i* vagy *ū* hangot kell feltennünk. Például a *poroszló* szó származhatik akár délszláv *pristav*, akár szlovák *pristav* szóalaktól, ha ti. hangbetoldásos rövidülést teszünk fel. Az előbbi lehetőség számomra ugyan valószínűbbnek látszik, de annak megokolása már hosszabb fejtegetést tenne szükségessé.

Hasonló kettős lehetőségre akad még néhány példa. *Gonosz* szavunk sem szükségszerűen származik rövid tőhangzós ószlovák szóalaktól (vö. KNEZSA: NyK. LXVI, 62), mert hangbetoldási rövidülés útján származhatnék délszláv *gnūsō* szóalaktól is. — Tekintve hogy Észak-Dunántúlon, illetve a Duna mentén szlovák lakosság a magyar honfoglalás korában is lehetett, nem lehetetlen, hogy a *Dorog* helynév szlovák *drugō* szóalaktól származott (vö. KNEZSA: NyK. LXVI, 62), csak hogy persze ugyanúgy származhatott volna hangbetoldásos rövidülés révén szlovén *drūgō* szóalaktól is.

KNEZSA arra az új felismerésre való tekintettel, hogy a szláv rövid *u*-nak a magyarban *o* szokott a képviselője lenni, az Alsó-Szamos melléki *szomoga* tájszó esetében helyesnek látta e szó származására vonatkozó korábbi — szerintem teljesen helyes — magyarázatát lényegesen módosítani. Ez a csupán az Alsó-Szamos mellékén használatos 'lapályos, vizenyős, kákatermő hely' jelentésű szó szláv előzménye hasonló jelentésben csak északi szláv nyelvekben, úgymint a lengyelben és a fehéroroszbán van meg (vö. SzJsz. 509). Sőt e szóval kapcsolatban hivatkozott KNEZSA arra is, hogy a 'mocsárból kiemelkedő sziget' jelentésű, Felső-Tisza melléki *gorond* szó szláv megfelelője is csak a lengyelből és a morvából mutatható ki a magyar tájszóéhoz hasonló jelentésben. Ezek alapján joggal azt lehetett feltenni, hogy valamikor a keleti szlovák nyelvjárásban is a lengyeléhez hasonló jelentésben lehetett meg ez a két szó. Legutolsó kvantitási cikkében azonban már szükségesnek látta megjegyezni: „A kvantitás alapján véleményemet módosítanom kell, mert e szó kvantitása határozottan délszláv jellegű. Ilyen jelentésű szó azonban a délszláv nyelvekben nem mutatható ki” (NyK. LXVI, 62). Sőt ehhez még azt a megjegyzést is hozzáfűzhetjük, hogy délszlávokat a Felső-Tisza mellékén már igazán nem kereshetünk, mert hisz más vidékeken ennek a szónak nyoma sincs. KNEZSÁNAK azonban még formális szempontból sem volt szüksége korábbi véleményét e szó származására vonatkozólag lényegesen módosítania, mert hisz a korai hangbetoldásos rövidülés révén a szlovák *smūga* szóalaktól éppúgy származhatott a mai *szomoga*, *szamoga* szóalak, mint az egykor általánosan *ū*-t tartalmazó szláv *slūga*-ból a mai *szolga* szó (vö. NyK. LXVI, 55).

4. Amint már említettük, azoknak az eredetileg mássalhangzótorlódással kezdődő szláv jövevényszavaknak egy csoportjában, amelyek eredeti *ā* tőhangzós szláv szóalaktól származnak, kettős jellegű hangfejlődéssel találkozhatunk, amennyiben a rövidülés csak azokban a szóalakokban következett be, amelyeknél az ejtést a beszélők még a magyar nyelv feltehető mórás korszakában igyekeztek egy magánhangzó betoldásával megkönnyíteni, hogy ily módon a szó eredeti móraösszegét megőrizzék. Ellenben olyan vidékeken, ahol az ejtéskönnyítő hangbetoldás csak a mai „szótagszámláló” hanglejtésre

való áttérés után következett be (vö. NyK. LXVI, 50), az eredeti hosszú magánhangzó változatlanul megmaradt. Ebből is nyilván valószínűnek látszik, hogy a magyarok a szláv hosszú magánhangzókat TRUBETZKOY terminusával eredetileg geminálnak mondható magánhangzókkal vették át, illetve helyettesítették, tehát például a szláv *brāzda* szót mintegy *brāazda*, a *slūga* szót mintegy *szlūuga* alakban. Vagyis a hangbetoldásos rövidülés csak abban a korban következhetett be, amikor még *āā*-nak ejtették a későbbi és mai *á* hangot. A felteendő *āā* > *á* hangfejlődés bekövetkezte után, amelynek révén e hang ejtésének időtartama nyilván valamennyire megrövidült, már sohasem következett be a többeli hosszú *á* megrövidülése, tehát a mai *barāzda* szóalak fejlődött ki a más vidékeken már korábban hangbetoldásos rövidülés révén kialakult *borozda* alak mellett.

Erre a hang- és szóalak-fejlődési kettősségre azonban nemcsak az eredeti *ā*-t tartalmazó mássalhangzótorlódással kezdődő szláv jövevényszavaink sorában találhatunk példákat, hanem a szlávban *ū* és *ī* hangokat tartalmazó eredetileg mássalhangzótorlódással kezdődő szláv jövevényszavaink sorában is, bár ez KNIEZSA legutolsó idevonatkozó fejtegetéseiből már nem tűnik ki. Ő ugyanis az idetartozó szóalakok tárgyalásánál csak az irodalmi nyelv szóalakjaira volt tekintettel és meglehetősen mechanikusan állapította meg, hogy például a szláv *kljūčb*-nak a magyarban szabályszerűen *u*-hangzós változat, vagyis *kulcs* felel meg, vagy a szláv *glīsta* alaknak: *gilisza*. Hogy azonban a magyarban a szláv *kljūčb* szóalakból mint fejlődött *kulcs* vagy a szláv *slīva*-ból *szilva*, arra már nem tért ki.

Először is megállapíthatjuk, hogy a korai hangbetoldásos rövidülés esetén a szláv *ū*-nak a magyarban *o*, az *ī*-nek *ē* a szabályszerű megfelelője, mert az *i* > *ē*, valamint az *u* > *o* hangváltozások általános érvényűnek mondhatók, és ezeket a feltételezhető szóalakokat az idetartozó szavakban kivétel nélkül mind megtalálhatjuk. Ezek közül talán a legmegvilágítóbbnak a szláv *glīsta* alakból származott *gilisza* szavunk (vö. NyK. LXVI, 61) alakváltozatai mondhatók. Ezt a szót a magyarok **gliisza* alakban vehették át, majd ebből hangbetoldási rövidüléssel *gilisza*, ebből pedig az *i* > *ē* hangváltozás bekövetkezte után szabályszerűen *gēlésza* fejlődött. Ez az alakváltozat már a BesztSzj.-ben is megtalálható. A mai nyelvjárásokban pedig előkerül baranyai, észak-dunántúli és székely nyelvjárásokból. — Más vidékeken az ómagyar **gliisza* szóalakból **glisza* fejlődött, és csak ezután jöttek létre ejtéskönynyitő hangbetoldás révén a **gilisza*, **gelisza*, **golisza* > **galisza* szóalakok, amelyek a fejleményei a régi *ī* általánosnak mondható megrövidülése után a mai *gilisza*, *gelisza*, *galisza* alakváltozatok, amelyek Dél-Dunántúl és az Alföldön vannak elterjedve; a legrégebbi adat erre az alakváltozatra a SchlSzj. *galisza* alakja. Nyilvánvaló, hogy a *gēlésza* alakváltozat régibb keletű és hogy ez felel meg a többször említett szláv *brāzda* szó magyar *borozda* változatának.

A kétféle alakváltozat felismerése és megkülönböztetése annyiban jelent az eredeti *ī*-t és *ū*-t tartalmazó és mássalhangzó-torlódással kezdődő szláv szóalakok magyar fejleményeinél némi nehézséget, mert a régi *ī* és *ū* a magyarban később lerövidült; hogy ez mikor következett be, azt már bajos pontosan megállapítani, mert az írásban a hosszú és rövid *i* és *u* hangokat többnyire nem különböztették meg egymástól. A hangváltozások figyelembevételére annyi mégis tudhatunk, hogy ez a fejlődés, vagyis az eredeti *ī* és *ū* lerövidülése csakis az *i* > *ē* és *u* > *o* hangváltozások bekövetkezte után vehette kezdetét.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy hangbetoldásos rövidüléssel — vagyis még a magyar nyelv mórás korszakában — csak azok az alakváltozatok jöhettek létre, amelyekben a szláv szavak *ŭ*-jának *o*, az *i*-jének *ě* felel meg.

Ezek szerint a szláv *kljŭčb* szónak legrégebb magyar alakváltozata a BesztSjz.-ben szereplő *kolcs* változat (vö. SzlJsz. I, 291), amely *kócs* alakban különösen a Felvidéken, Kelet-Magyarországon és a székelyeknél van elterjedve. Ez a változat nyilván m. **kluucsi* > **kulucsi* > **kolocsi* > *kolcs* vagy **kulucsi* < *kulcs* > *kolcs* fejlődéssel jött létre.

Hasonló módon jöhettek létre az ószlovák **gliva* szóalakból egy gombaféle nevének *gělva*, *gelyva* változatai is (Kecskemét, Palócság, Gömör), de nyilván az utóbbi szóalakból származtak az alföldi és dunántúli *gejva*, *gějva* és *géva* alakváltozatok is (vö. SzlJsz. I, 195). A felteendő hang-, illetve alakfejlődési sor: m. **gliiva* > **giliva* > **gěliva* > *gělva*. Meg kell még jegyezni, hogy ezt a szót legutóbbi egybeállításában KNEIÉZSA nem említette, hanem csak a nyilván a pannóniai szlovénből származott *golyva* szót, amely szóalaknak *gelva* változata is van. Ez utóbbi szóalak származása azért kétségtelen, mert a délszlávban rövid tőhangzós *gliva* szónak csak a kaj- és csahorvátban von 'Kropf' jelentése. Hogy pedig a 'gombaféle' jelentésű *gelyva* szóalak szlovák *gliva* szóalakból származott, azt az a körülmény tanúsítja a leghatározottabban, hogy a 'gombaféle' jelentésű *gelva* szónak *gilva* változata is van, amely már a SchlSjz.-ben is előfordul és különösen az Alföldön van elterjedve (vö. SzlJsz. I, 195). Az erre a változatra feltehető alak- és hangfejlődési sor: m. **gliiva* > **gliva* > **giliva* > **giliva* > *gilva*.

Hasonlóan fejlődhetett az ószlovák **sliva* szóalaknak *szilva*, illetve a Murneliusnál megőrzött *szelva* változata is (vö. SzlJsz. I, 504; NyK. LXVI, 61).²

5. Az előadottakból nyilvánvaló, hogy nemcsak ugyanazok a szabálytalannak látszó hangfejlődések vannak meg azoknál az eredetileg mássalhangzótorlódással kezdődő, s a tőszótagban eredetileg *i*-t vagy *ŭ*-t tartalmazó szláv jövevényszavainknál, amelyeket a hasonló jellegű a szlávban, illetve a magyarban (*szalánna*) eredeti *ā*-t és *ē*-t tartalmazó szláv jövevényszavainkban figyelhetünk meg, hanem fejtegetéseinkből az is kitűnt, hogy a magánhangzótorlódással kezdődő *ā*-s jövevényszavainkra annyira jellemző, de érthetetlennek látszó kettős fejlődések a hasonló jellegű eredeti *i*-t és *ŭ*-t tartalmazó szláv jövevényszavainknál szintén megvannak, ha kissé nehezebben ismerhetők is fel. Láttuk, hogy mindkét csoportban mind a szabálytalannak látszó, mind a kettős irányú fejlődések ugyanazon elv érvényesülésével magyarázhatók. Ez a körülmény nyilván nagymértékben valószínűvé teszi azt a feltevésünket, illetve következtetésünket, hogy az ómagyar nyelv a korai

² Nem tartozik szorosan a tárgykörünkbe, de mégis helyénvalónak látom leszögezni, hogy nem tudok osztozni KNEIÉZSÁNAK abban a felfogásában, amely szerint a régi magyarban lett volna hosszú veláris *j* hang is. Az abaújmegyei *Pamély* falu (*Pomlín* 1410; vö. CSÁNKI VI, 214) neve, amely nyilván szlovák *Pomlŷn* névalakból származott, határozottan azt tanúsítja, hogy ebben a névben a magyarok a szlovák *ŷ*-t *i*-vel helyettesítették, amely hangból itt még az általános *i* > *i* hangváltozás előtt *ě* fejlődött. Bizonyára *i*-vel helyettesítették a *vidra* szóban is a szlovák *ŷ*-t (vö. KNEIÉZSA: NyK. LXVI, 62). De helyettesíthették volna rövid *ŷ*-vel is, amely hangból labiális hasonulással *u*, illetve *u* > *o* fejlődött a régi *mulun*, illetve a mai *molnár* szóalakban, amelyekben az első *u*, illetve *o* mindenképp X. századi szláv, illetve szlovák *ŷ* visszatükröződésének tekintendő, mivel ti. a bolgárok a római-német vizimalmot egyáltalán nem ismerték. E származtatás beható kifejtését e számunk „Malom és molnár” című cikkében találhatja az olvasó (I. feljebb 131–9. 1.).

Árpád-korban még mórás jellegű nyelv volt, vagyis a hosszú magánhangzók az időtartam tekintetében hosszabbak voltak, mint manapság, amennyiben gemináltak mondható rövid magánhangzók lehettek. E geminált magánhangzókból azután még az Árpád-kor folyamán, de nem minden vidéken egyidőben egyszerű hosszú hangok, vagyis *ā*, *ē*, *ī* és *ū* fejlődtek. E hosszú hangok közül azonban az *i* és az *ū* az *i* > *ē* és az *u* > *o* hangváltozások befejezte után, vagyis körülbelül 1300 után megrövidültek. De gyaníthatólag ilyen módon fejlődött az eredeti *ūū* is, amit azonban jövevénytiszavakkal már aligha igazolhatunk.

Aligha véletlen, hogy a hosszú magánhangzóknek betűkettőzéssel való írása a magyar írásbeliség legrégebb korszakának, vagyis a XI. századnak, a sajátossága.³ Ez az írási sajátosság szintén azt látszik tanúsítani, hogy a magyar nyelv eredetileg mórás nyelv volt, amelyben tehát nem a mai értelemben vett hosszú magánhangzók léteztek, hanem helyettük gemináltak mondható rövid magánhangzók. A fejlődés menete pedig az volt, hogy a geminált rövid magánhangzókból mai értelemben vett hosszú magánhangzók fejlődtek. Ez a fejlődés valószínűleg a régi diphthongusok monophthongizálódásával körülbelül egy időben következett be, amire BÁRCZI egybeállításai szerint (vö. Htört.² 96) a XII. század második felében vannak az első adatok. Az *uy* és *ūū* diphthongusok, de mondhatnánk úgyis geminált magánhangzók meglétét egyébként már BÁRCZI is felismerte. — Amint már említettem, az adatokból az látszik kitűnni, hogy ez a fejlődés Dunántúlról indult el és már előző cikkemben is kifejezést adtam annak a gyanúmnak, hogy ez a fejlődés a pannóniai szlovénség nyelvi hatása alatt vehette kezdetét. Ezen azt kell érteni, hogy itt a szlovén — magyar kétnyelvűség korában lényegesen meggyorsulhatott a magyarban a beszéd tempója. Esetleg a kulturális téren bekövetkezett, haladásnak minősíthető változások is ebben az irányban hatottak a beszélőkre.

A beszédtempó meggyorsulásának egyik nevezetes következménye a geminált vokálisok és a diphthongusok monophthongizálódása lehetett, vagyis ezek helyén a ma szokásos hosszú magánhangzók jelentek meg nyelvünkben. Majd ezt a változást követte az *i*, *ū* és *ū* hangok megrövidülése. Ez utóbbi hangfejlődések Dunántúlról kiindulva lassankint az egész magyar nyelvterületen elterjedtek. Tudjuk azonban, hogy ez a rövidülési tendencia tovább is hatott, úgyhogy Dunántúl az újabb keletű *ú*, *ű* és *í* hangok is megrövidültek, sőt a Dunántúl még az *ó* és *ö* helyén is sok esetben *u*-t és *ü*-t hallhatunk.

Esetleg a beszéd tempójának a meggyorsulásával kapcsolatosak a két nyíltszótagos hangtörvény érvényesülése révén bekövetkezett hangkiesések is, bár ezen a téren a magyar nyelvterületen egyáltalán nem tapasztalhatunk egyöntetűséget. Például az ószlovák *smūga* szó az Alsó-Szamos mellékén 1270-ben *szumuga* alakban jelentkezik, de azért még ma is *szomoga*, *szamoga* alakban használatos. Ellenben a hozzá teljesen hasonló alakú szláv *slūga* szó, amely 1222-ben *szuluga* alakban tűnik fel, ma már általánosan *szolga* alakban használatos. — Mindezekon kívül gyaníthatólag a szóvégi magánhangzók eltűnése is a beszédtempó meggyorsulásának a következménye volt.

Mind e jelenségeknek beható vizsgálata természetesen már speciális kutatásokat igényelne, amelyek azonban már jelentős mértékben túlhaladnának mostani vizsgálataink tárgykörét.

MOÓR ELEMÉR

³ Vö. KNIEZSA, Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. 1952, 164.

